

УДК 1:37.046.16

О. С. Іванова - кандидат філософських наук, доцент кафедри суспільно-гуманітарної підготовки Одеської державної академії технічного регулювання та якості, начальник відділу виховної роботи Одеської державної академії технічного регулювання та якості

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ПІДХОДИ ДО ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОЦЕСУ ФОРМУВАННЯ ГУМАНІТАРНО-ТЕХНІЧНОЇ ЕЛІТИ

Процеси формування гуманітарно-технічної еліти в сучасному суспільстві безпосередньо пов'язані з основними тенденціями і особливостями соціально-політичного й економічного розвитку держави. Сукупність підходів до визначення поняття «гуманітарно-технічна еліта», виділенню її істотних ознак обумовлює неоднозначне розуміння її діяльності та світоглядних установок.

Ключові слова: еліта, гуманітарно-технічна еліта, інтелігенція, аналіз, соціальна група, методологічні підходи, формування еліти.

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЕ ПОДХОДЫ К ИССЛЕДОВАНИЮ ПРОЦЕССА ФОРМИРОВАНИЯ ГУМАНИТАРНО-ТЕХНИЧЕСКОЙ ЭЛИТЫ

Процессы формирования гуманитарно-технической элиты в современном обществе непосредственно связаны с основными тенденциями и особенностями социально-политического, экономического развития государства. Совокупность подходов к определению понятия «гуманитарно-техническая элита», выделению ее существенных признаков обуславливает неоднозначное понимание ее деятельности и мировоззренческих установок.

Ключевые слова: элита, гуманитарно-техническая элита, интеллигенция, анализ, социальная группа, теоретико-методологические подходы, формирование элиты.

THEORETICAL AND METHODOLOGICAL APPROCHES TO THE STUDY OF FORMATION OF HUMANITARIAN AND TECHNICAL ELITE

The processes of formation of humanitarian and technical elite in modern society are directly related to the main trends and peculiarities of the socio-political and economic development of the state. The combination of approaches to the definition of "humanitarian and technical elite", allocation of its essential attributes causes an ambiguous understanding of its activities and worldview.

Key words: elite, humanitarian and technical elite, intellectuals, analysis, social group, theoretical and methodological approaches, elite formation.

Постановка проблеми. Світ, що оточує людину, значною мірою створений науковими досягненнями самої людини, яка й визначає, в кінцевій мірі, рівень цивілізації людства, що знаходиться між дисбалансом бурхливого технічного розвитку суспільства і глибокою кризою системи моральних цінностей людства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема формування гуманітарно-технічної еліти в сучасний період досить складна, багатогранна і вимагає серйозного і зваженого підходу до її вивчення [6].

В умовах трансформації суспільства не випадково еліта розглядалася лише як «соціальний шар суспільства, що професійно займається розумовою працею» [1, 4]. Як результат діяльності ще радянської системи вищої освіти, вищі технічні навчальні заклади готували представників технократичного мислення, більшості з яких було не притаманне мислення загальними категоріями, тому з такою легкістю забруднювалась біосфера, руйнувалися пам'ятки культури, моральність [2]. У силу таких дій в останні 15-20 років багато науковців, піднімаючи проблеми вітчизняної еліти, все частіше заявляють про необхідність переглянути її місце і роль у суспільстві, конкретизувати розуміння терміну «гуманітарно-технічна еліта» [3, 7, 8]. Вони наголошують на тому, що поняття включає у собі такі складові як-от: інтелектуальність (соціокультурний аспект), інтелігентність (моральний аспект); ставлять завдання гуманітаризації науково-технічної освіти, співвіднесення його з загальнолюдськими цінностями (чеснота, порядність, безкорисливе служіння батьківщині і т. д.) [5].

А особлива відповідальність при розв'язанні даної задачі, з нашої точки зору, актуалізується у вищому технічному навчальному закладі, який готує і випускає у світ інтелектуальну еліту.

Мета статті полягає в дослідженні та науковому обґрунтуванні теоретико-методологічних підходів до дослідження проблеми формування гуманітарно-технічної еліти.

Виклад основного матеріалу. Поділ стратегічних наукововиважених шляхів між вищезазначеними зусиллями повинен пролягати таким чином, щоб, інтенсифікуючи зусилля людства в природничому напрямі, можна було б виконати одночасно три умови. Деталізуємо їх.

Перше. Висока духовність людини повинна його переконати в безальтернативності розвитку технологій як матеріальної домінанти прогресу.

Друге. Гуманність суспільства повинна створити умови, за яких могутні технічні досягнення, створені для негативного впливу на особистість і суспільство, повинні розглядатися лише як засобу стримування і залякування. Відтак, гуманістичні моральні основи стануть фундаментом світобачення, забезпечуючи при цьому рівновагу з виробничою компонентою.

Третє. Висока духовність, культура і моральність повинні забезпечити безпечне володіння складними технологічними досягненнями та об'єктами, максимально зменшуючи ймовірність техногенних природних агресій.

III тисячоліття не безпідставно буде періодом особливо бурхливого розвитку технологій, техніки, тому духовна готовність людства до їх безпомилкового сприйняття на благо, а не в зло, ставить на порядок денний нове завдання – самі учасники творчого виробничого процесу зобов'язані гуманітарно його підтримувати, тобто формувати у необхідному напрямі громадську думку, брати участь у створенні філософських аспектів технологічного розвитку світу, підвищувати роль і значимість у сучасному, потужному і безперервному у розвитку технологічному середовищі таких категорій, як моральність, мораль, законність, порядок, без чого в умовах дії могутньої техніки суспільство ризикує зіткнутися з хаосом, громадянською економічною та державною нестабільністю.

Виконання цього завдання, в першу чергу, лягає на плечі гуманітарно-технічної еліти. Така дуальна роль інтелігенції – давати світу сучасні технології і одночасно удосконалювати його духовно настільки ж благородна, наскільки і «вдячна», бо вона ефективна для світу, його майбутнього, для всіх наступних поколінь. Українська інтелігенція має для цього унікальні умови. По-перше, вона відносно численна і представляє широкий спектр сучасних наукових напрямків і знань. По-друге, сама вітчизняна наука і техніка розвинені в такій мірі, що роблять країну однією з найбільш авторитетних у цьому сенсі держав. По-третє, гуманітарно-технічна еліта добре структурована у професійну спільноту. По-четверте, громадський авторитет інтелігенції залишається високим, великі її представники користуються довірою нації. І, нарешті, Україна має надзвичайно сильно розвинену систему освіти, в тому числі професійної.

Гуманітарно-технічна еліта цілком під силу взяти участь у формуванні національної ідеї, власний внесок в яку може бути позначений як перетворення України на процвітаючу країну з розвиненим пріоритетом людських цінностей, що мають національні риси та відповідають вимогам сучасного світового співтовариства, на основі потужного технологічного та економічного розвитку, яке знаходиться в гармонії з людським фактором.

Отже, проблема вивчення гуманітарно-технічної еліти носить міждисциплінарний характер і розглядається як філософами, соціологами, істориками, так й економістами, менеджерами та іншими фахівцями. У нашому дослідженні дослідницьку увагу привернули наступна низка запитань: яка роль гуманітарно-технічної еліти у вирішенні вітчизняних проектів, спрямованих на «оздоровлення» економіки? Ринок і інтелігенція, сумісні чи ні? Яка роль гуманітарно-технічної еліти у вирішенні реформ вищої технічної освіти? Щоб зрозуміти дану роль гуманітарно-технічної еліти в житті сучасної України, необхідно розглянути два історичних підходи визначенні сутності інтелігенції у вітчизняній культурі: соціально-етичний (ідейно-моральна ознака), соціально-економічний (формаційна, соціально-економічна ознака).

Так, погляд на інтелігенцію як соціально-економічну спільноту належить Д. Писареву [3]. Інший, соціально-етичний підхід до гуманітарно-технічної еліти пропонує П. Лавров [6]. Науковець називає інтелектуалів «критично мислячими особистостями». Така позиція популярна й до нині. М. Бердяєв [1] визначав поняття «гуманітарно-технічна еліта» як духовний, соціальний прошарок. На думку вченого, основний принцип інтелігентності полягає в наявності інтелектуальної свободи як ціннісної категорії.

Широко відома відмінність західних і вітчизняних традицій у розумінні сутності гуманітарно-технічної еліти: якщо на думку вітчизняних науковців це перш за все духовно-моральне поняття, то у

західних інтелігент – це просто інтелектуал, тобто той, хто не зайнятий фізичною працею. Крім того, в Україні інтелігент – це не тільки економічна категорія, а й навіть особливий стан душі [4]. Ми ж актуалізуємо на гуманітарно-технічній еліті як представника виробничої сфери, здатного думати не тільки про власну користь, а й про інтереси суспільства. У цьому зв'язку виникає потреба в гуманізації вищої технічної освіти, що відповідає планам модернізації вищої школи. Відтак, інтелігенція покликана служити стратегічно еталоном моральності. Проте сьогодні ця місія явно увійшла в суперечність з ринком.

Парадокс полягає в тому, що визначаючи власну соціальну ідентичність вони продовжують себе зараховувати до середнього класу. Тут явно сучасні ринкові відносини увійшли в протистояння з соціальним самопочуттям інтелігенції. Суб'єктивно вони орієнтуються на свою професійну приналежність (аксіологічна самооцінка) на володіння символічними засобами комунікації, (включаючи Інтернет), на здатність до передачі іншим поколінням культурних цінностей. І, звичайно, враховується наявність вищої освіти. Отже, спостерігається конфлікт між належним і сущим, тобто між тим, як є і як має бути. І такі негативні соціальні тенденції розвитку гуманітарно-технічної еліти, на жаль, наростають. Фахівці прогнозують три таких тенденції: декваліфікація, яка стосується різних верств інтелігенції (технічної, військової, творчої); соціальна мобільність інтелігенції (в умовах безробіття фахівці змушені шукати гідну винагороду за свою працю); розшарування інтелігенції, за такими ознаками: «вища інтелігенція» – «мозок нації» (представники творчих професій, що розвивають науку, техніку, культуру, освіту, систему управління), «масова інтелігенція» (до якої належать лікарі, викладачі, управлінці, інженери, журналісти, конструктори, технологи, агрономи та інші фахівці); «напівінтелігенція» (техніки, фельдшери, медичні сестри, асистенти, референти, лаборанти) [5]. Однак, дані негативні тенденції не випадкові, а закономірні у своєму історичному розвитку, гуманітарно-технічна еліта вже переживала декілька кризових історичних періодів, як-от: 1905-1907 роки; після Жовтневої революції; сучасний період, пов'язаний з різким погіршенням матеріального становища. Зрозуміло, що в таких умовах неможливо говорити про продуктивність процесу модернізації технічної освіти.

Таким чином гуманітарно-технічна еліта – це складне, багатоаспектне, міждисциплінарне поняття, що створене для позначення осіб, які в результаті навчання в спеціальних навчальних закладах та накопичення знань у ході практичної роботи в змозі висувати і розробляти науково-технічні ідеї, втілювати їх у техніці і технології, а також генерувати нове наукове і технічне знання і сприяти його впровадженню в різних галузях суспільного життя» [1, 7, 8]. Проте, таке визначення відповідає скоріше соціально-професійному підходу до розуміння гуманітарно-технічної еліти, який спостерігається при розгляді сучасної інтелігенції, тим самим фактично заперечуючи її духовно-моральний, культурний аспект [2].

Очевидно, що її дослідження як особливої соціальної групи, що здійснює свою діяльність у тісному зв'язку і взаємодії з іншими елементами соціальної структури і культурної сфери суспільства, слід почати з осмислення сформованих підходів до аналізу гуманітарно-технічної еліти в цілому. Як засвідчив проведений аналіз наукових досліджень, велика частина вітчизняних і зарубіжних сучасних авторів, посилаючись на авторитетну думку мислителів XIX-XX ст. вважають, що виникнення й існування інтелігенції можливо тільки в вітчизняному типі культури. Якщо у західних народів інтелект і вміння вирішувати конкретні проблеми представляли незалежну від моралі цінність, то для української культури характерний духовний ідеал, в якому знання і моральність нерозривні, причому знання є функція чесноти, а не навпаки [3].

Масив вивченої літератури дозволяє стверджувати, що у сфері елітології ще є «білі плями». Можна погодитися з думкою В. Сальникова, який вважає, що сучасні наукові доробки, присвячені означеній проблемі інтелігенції відрізняє відсутність єдності в сприйнятті досліджуваного феномену, розуміння межі, яка відділяє гуманітарно-технічну еліту як соціокультурний феномен від інтелігенції як історичного феномену, внаслідок чого характеристики, що даються їй в певний історичний період, нерідко сприймалися як сутнісні ознаки та неузгодженість понять «еліта», «гуманітарно-технічна еліта» [8].

На думку І. Стародубцева [1] варто виділяти принаймні чотири підходи до розкриття поняття «гуманітарно-технічна еліта». Аргументуємо їх.

Перший. Гуманітарно-технічна еліта розглядається як соціально-професійна група, що характеризується за такими критеріями як робота на професійній основі, пов'язана зі складною розумовою працею у сфері матеріального і духовного виробництва. Таке визначення практично нічим не відрізняється від терміна «фахівці» і співвідносно з поняттями «особи розумової праці».

Другий. Феномен трактується як соціальна спільність, члени якої володіють певними духовно-моральними особистісними якостями, загостреним соціальним і моральним почуттям, громадянською позицією. Така наукова позиція акумулює в собі уявлення про особливе соціальне призначення гуманітарно-технічної еліти як носія передових суспільних ідеалів і високих моральних принципів. Вона покликана виражати духовні потреби, соціальні та ідейні цінності, є вектором моралі.

Третій. Дана наукова позиція являє соціокультурний підхід, в рамках якого гуманітарно-технічна еліта виступає як сукупність осіб, які займаються складною інтелектуальною працею і володіють загальноприйнятими духовно-моральними якостями. У контексті цього підходу дослідники, доповнюючи соціологічне трактування культурно-особистісними ознаками, визнають, що гуманітарно-технічна еліта у всіх суспільствах є складним і суперечливим феноменом за соціальними поглядами і політичною орієнтацією, соціально-духовною освітою.

Четверта. Ототожнення гуманітарно-технічної еліти з інтелектуалами.

Отже, в історичних, соціологічних, культурологічних, філософських та інших дослідженнях уклалися наступні теоретико-методологічні підходи до вивчення поняття «гуманітарно-технічна еліта»: історичний, громадський, аксіологічний, комунікаційний, політико-правовий, соціокультурний, соціологічний, етичний, культурологічний, ідеологічний, соціально-професійний, філософсько-антропологічний, історико-соціологічний [1, 3, 5, 7, 8].

Аналіз перелічених вище підходів до вивчення гуманітарно-технічної еліти дозволяє сформулювати висновок щодо необхідності міждисциплінарного, комплексного підходу до її вивчення. Разом з тим, різними галузями знання все ж накопичено значний науковий багаж результатів дослідження.

Одним з таких «проблемних полів», на наш погляд, є дослідження процесів формування сучасної гуманітарно-технічної еліти, структуру якої в загальному вигляді можна представити як сукупність інженерно-технічних, наукових і науково-педагогічних працівників (викладачів вищої технічної школи). Пріоритет у дослідженнях віддається питанням соціально-культурного значення.

Так, сутність історичного підходу полягає в тому, що досліджуваний об'єкт розглядається з позиції його становлення та розвитку в контексті конкретної історичної ситуації. При цьому аналіз історії виникнення і розвитку гуманітарно-технічної еліти є способом реконструкції минулого, його більш глибокого розуміння. У цьому випадку вивчення феномену здійснюється, головним чином, в рамках історико-соціологічного підходу. Представляється, що дефініція «гуманітарно-технічна еліта» передбачає не стільки суспільно-політичних агентів історичного розвитку, скільки певний прошарок освічених та інтелектуальних людей. Процес відокремлення гуманітарно-технічної еліти як окремої соціальної групи розглядається в контексті соціальної історії як результат професіоналізації та спеціалізації інтелігентської праці в результаті модернізації суспільства, а її розвиток досліджується в тісному зв'язку із змінами соціальної структури. Соціальний вигляд індивіда постає як один з головних критеріїв віднесення його до науково-технічної інтелігенції, що включає ступінь освіченості, спеціалізацію, економічну незалежність і певний рівень культури. До того ж, на думку представників цього підходу, гуманітарно-технічна еліта могла б виступати сполучною ланкою між освітою, наукою і виробництвом забезпечуючи прогрес науки, техніки і технології, відповідність їхнього розвитку умов функціонування сучасної культури – її цінностям, ідеалам і традиціям.

У межах філософсько-культурологічного підходу багато науковців, розділяючи наукову і технічну інтелігенцію, гуманітарно-технічну еліту розглядають, з одного боку, як суб'єктів, що пізнають на основі критеріїв науковості навколишню дійсність і дотримуються наукового етосу, а, з іншого, – як суб'єктів культури, які сприяють створенню і трансляції цінностей, знань, норм і володіють позитивними морально-етичними якостями.

Соціологічний підхід передбачає виявлення положення гуманітарно-технічної еліти в соціальній структурі, вивчення її специфіки в системі таких понять як-от: «науковий працівник», «спеціаліст з техніки і технології», «інженерна професія», «технічна еліта» тощо. Крім того, з точки зору прихильників соціокультурного підходу, сучасна вітчизняна гуманітарно-технічна еліта повинна бути прийнята, насамперед, як специфічне соціокультурне утворення, як особлива соціокультурна група, що складається з високоосвічених і культурних людей з певними духовно-моральними якостями, зайнятих у своїй професійній діяльності науковою чи технічною творчістю для вироблення і реалізації наукових ідей, розробки технічних засобів і технологій (у т. ч. і інформаційних), а також забезпечують безпечно для людини, суспільства і природи функціонування техніки і технології і здійснюють підготовку нових науково-технічних кадрів.

© *Е. В. Каранфилова*

Отже, вплив гуманітарно-технічної еліти на наше суспільство через вищу технічну освіту має вирішальне значення для суспільства і надійну гарантію її майбутнього. Таке розширення соціальної функції вищої технічної освіти матиме далекосяжні результати, наслідки її, на нашу думку, позитивно позначаться вже в недалекому майбутньому, якщо тільки у гуманітарно-технічної еліти «вистачить» рішучості протидіяти старому способу мислення.

Висновки. Таким чином, проведений аналіз дозволив сформулювати висновок про багатоаспектний підхід до визначення поняття «гуманітарно-технічна еліта». Дефініції даного поняття вдалось об'єднати в три групи: історичні, філософсько-культурологічні та соціологічні. Враховуючи цілі та завдання дослідження, соціологічний підхід розглядається нами як визначальний при проведенні емпіричних досліджень щодо процесу формування гуманітарно-технічної еліти. Проведений аналіз дозволив зафіксувати достатню рухливість меж досліджуваного явища та сукупність підходів до визначення дефініції, що була предметом дослідницької уваги.

Перспективи подальших досліджень вбачаємо в осмисленні особливостей гуманітарно-технічної еліти і характеру її праці за рахунок використання соціологічного підходу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Бабосов Е. М. Научная интеллигенция и ее роль в ускорении технического прогресса. / Е. М. Бабосов, В. И. Русецкая // Великий Октябрь и социальная структура советского общества: Интеллигенция. / Л. А. Агеева, Т. И. Адуло, Е. М. Бабосов и др. – Мн.: Наука и техника, 1988. – С. 104-105.
2. Мансуров В. А. Профессиональные группы интеллигенции: [монография] / Отв. ред. В. А. Мансуров. – М., 2003. – С. 73-156.
3. Соскин В. Л. К оценке исторического опыта формирования советской интеллигенции / В. Л. Соскин // Интеллигенция в советском обществе: [межвуз. сб. науч. тр.] – Кемерово, 1993. – С. 35.
4. Золотухина А. В. Научно-техническая интеллигенция и ее социокультурная роль в информационно-технологическом обществе России: дис...канд. филос. наук, 09.00.11 – социальная философия и философия истории. / Алина Владимировна Золотухина. – Уфа, 2004. – 204 с.
5. Келеман Л. А. Интеллигентность: антропологический статус и манифестация в современном мире: дис...канд. филос. наук, 09.00.11 – социальная философия и философия истории. / Леонид Анатольевич Келеман – Ставрополь, 2006, – 406 с.
6. Мангейм К. Проблема гуманитарно-технической элиты. Исследования ее роли в прошлом и настоящем: [монография]. / К. Мангейм. – М.: Мысль, 1993. – 187 с.
7. Кочнева А. М. Содержание и структура подготовки специалистов двойной компетенции в техническом вузе: [монография]. / А. М. Кочнева. – М., 1998. – 145 с.
8. Федоров И. Б. Высшее профессиональное образование: мировые тенденции: [коллект. монография] / И. Б. Федоров, С. П. Ерквич, С. В. Коршунов. – М., 1998. – 176 с.

УДК: 100 + 153.35 + 158.1

Е. В. Каранфилова - кандидат философских наук, старший преподаватель кафедры философии, политологии, психологии и права Одесской государственной академии строительства и архитектуры

ОБРАЗОВАНИЕ В ПРОЦЕССЕ РАЗВИТИЯ СОЦИАЛЬНОЙ ТВОРЧЕСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ

В статье проведено исследование социальной творческой деятельности как характеристики инновационной активности, объединяющей разнообразные профессиональные сферы. Особенностью социальной творческой деятельности является ее сознательная направленность на создание